

DOI: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-52-68>

УДК 332.146.2(477)

Варченко Ольга Миронівна

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9090-0605>

Крисанов Дмитро Федосович

доктор економічних наук, професор,
директор науково-дослідного інституту бізнесу та менеджменту,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9065-3325>

Варченко Ольга Олександрівна

PhD, асистентка кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3543-6926>

Olha Varchenko, Dmytro Krysanov, Olha Varchenko

Bila Tserkva National Agrarian University

**МІСЦЕВИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК
У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ УКРАЇНИ****LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT
IN TERRITORIAL COMMUNITIES OF UKRAINE**

Анотація. У статті розглядаються ключові аспекти місцевого економічного розвитку територіальних громад (ТГ) України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. Особливу увагу приділено аналізу Методики та Програми комплексного відновлення територіальних громад, розробленої в рамках проекту USAID DOBRE. Проаналізовано основні виклики та перешкоди, що стоять перед місцевим економічним розвитком. Запропоновано диференційований підхід до розбудови ТГ залежно від їхнього статусу: тимчасово окуповані, деокуповані, тилові та опорні території. Узагальнено ключові напрями активізації економічного розвитку ТГ, серед яких: розробка і впровадження стратегій місцевого розвитку, стимулювання ділового середовища, залучення міжнародних фінансових ресурсів та впровадження інноваційних підходів до відновлення постраждалих територій.

Ключові слова: місцевий економічний розвиток, територіальні громади, стратегія розвитку, децентралізація, відновлення територій, інвестиції, підприємництво, інфраструктура.

Summary. The article examines key aspects of local economic development of territorial communities (TCs) of Ukraine under martial law and post-war reconstruction. The article analyzes the change in priorities of local authorities, the emphasis on supporting the Armed Forces of Ukraine, the organization of assistance to internally displaced persons and relocated enterprises. At the same time, it emphasizes the need for a strategic approach to local economic development, including the development of comprehensive planning documents, such as the Community Development Strategy, the Local Economic Development Program, master plans and specialized budget programs. Particular attention is paid to the analysis of the Methodology and Program for Comprehensive Restoration of Territorial Communities, developed within the framework of the USAID DOBRE project. Its importance in planning the reconstruction of affected territories, creating conditions for attracting investments, developing entrepreneurship and infrastructure is determined. The impact of decentralization and administrative-territorial reform on the formation of strategic approaches to the development of TCs is studied, especially in the context of regions that have been destroyed as a result of military actions. The authors analyze the main challenges and obstacles facing local economic development, including the degradation of rural areas, demographic problems, low investment attractiveness and difficulties in restoring social and engineering infrastructure. A differentiated approach to the development of TGs is proposed depending on their status: temporarily occupied, deoccupied, rear and support territories. Emphasis is placed on the need for comprehensive management of community development, including the formation of strategic policy, expanding entrepreneurship, attracting domestic and foreign investments, developing infrastructure and strengthening social stability. The role of local governments in communication between stakeholders and ensuring

the effective use of local competitive advantages is highlighted. As a result of the study, key areas of the economic development activation of territorial communities are summarized, including: development and implementation of local development strategies, stimulation of the business environment, attraction of international financial resources and implementation of innovative approaches to the restoration of affected territories. The issue of the harmonization processes of strategic planning and spatial development of territorial communities in the context of modern challenges and reforms is separately considered.

Keywords: local economic development, territorial communities, development strategy, decentralization, restoration of territories, investments, entrepreneurship, infrastructure.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану, який продовжується в державі вже третій рік, відбулася суттєва переорієнтація пріоритетів у поточній і перспективній діяльності органів місцевої влади: на перший план вийшли питання надання дієвої допомоги Збройним Силам України та організація прийому і розміщення внутрішньо переміщених осіб (ВПО) й релокованих підприємств (переміщення в інше місце активів, потужностей та співробітників і їх сімей).

Але вирішення першочергових завдань, спричинених воєнним станом, не знімає з повістки денної питань, які пов'язані із забезпеченням ефективної повсякденної діяльності органів, установ і підприємств соціального обслуговування і соціального забезпечення, житлово-комунального господарства, шляхової та інженерної інфраструктури. Водночас перспективні завдання, які кожна громада повинна вирішувати самостійно, зумовлені необхідністю розробки (якщо відсутні) і реалізації низки ієрархічно сформованих планувальних документів: Стратегія розвитку громади і План заходів з її реалізації – Програма місцевого економічного розвитку громади – місцеві цільові і бюджетні програми – генеральні плани і проекти забудови населених пунктів.

Водночас наприкінці 2023 р. була оприлюднена Методика і Програма комплексного відновлення території територіальної громади (ПКВ), яка розроблялася у рамках пілотного проекту Програми USAID «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE) на прикладі низки партнерських громад [1]. У цьому зв'язку наявність різних планувальних документів, спрямованих на вирішення перспективних завдань на одній і тій же території, потребує детального їх аналізу, розмежування щодо об'єктів (територій, проектів) використання та визначення джерел фінансування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання економічного розвитку територіальних громад, а в широкому розумінні – перспективного розвитку сільських територій, були і є предметом дослідження багатьох вчених, зокрема Азарової І.Б., Безверхнюк Т.М. [2], Євсюкової О.В. [3], Павлова О.І. [4], Перезової І.В., Поленкової М.В. [5], Ткачука А.Ф., Третьяка Ю.І. [6], Усюк Т.В. [7], Фаріон Л.В. [9], Фурман І.В. [8; 10] та ін. Особливу актуальність і гостроту ці проблеми набули у нинішніх умовах: з одної сторони,

унаслідок глибоких змін в адміністративно-територіальному устрої країни на основі запровадження реформи децентралізації у системі державного управління та місцевого самоврядування, з другої, на основі посилення реальної відповідальності місцевої влади за вирішення нинішніх складних проблем підвідомчих сільських територій, а з третьої, загострення і поширення ареалів проблемних сільських територій унаслідок неспровокованої агресії РФ і включення значної частини українського населення в міграційні процеси та прискореного занепаду значної частини сільських населених пунктів.

Таким чином забезпечення сталого розвитку сільських територій і територіальних громад виступає ключовою умовою, на досягнення якої має бути зорієнтована практична реалізація програмно-планувально-проектних документів різного рівня та ступеня деталізації. Погоджуючись з думкою Безверхнюк Т.М. та Азарової І.Б. [2, с. 273] щодо безсумнівної цінності наукових досліджень учених та експертів, водночас слід зазначити, що в умовах воєнного стану та європейської інтеграції України існує необхідність більш глибокого вивчення сучасних наукових і методологічних підходів до процесу розроблення та практичного втілення планів відновлення й розвитку територіальних громад, враховуючи нюанси існуючої системи регулювання, зокрема, містобудівної діяльності в аспекті актуальних законодавчих змін. Якраз аналізу цієї проблеми і присвячено наступ части статті

Мета статті – проаналізувати наукові та методичні засади формування місцевих економічних програм й розкрити особливості зарубіжного досвіду розроблення, систематизувати проблеми і перешкоди, які їх гальмують, та узагальнити напрями активізації діяльності по прискоренню економічного розвитку територіальних громад у регіонах, де велися військові дії і вони були звільнені від російської окупації.

Виклад основного матеріалу дослідження. В реалізації стратегії місцевого економічного розвитку територіальних громад ключову роль відіграє саме економічне зростання. А воно проявляється у різних аспектах, зокрема: через постійні прогресивні зміни у суспільному виробництві та соціальній сфері, у реалізації нових ідей у впроваджуваних технологіях та поліпшенні інституціонального середовища, у розбудові інституцій економічного розвитку тощо.

Враховуючи, що територіальні громади надзвичайно відрізняються за організаційною структурою та умовами функціонування, забезпеченістю власними ресурсами, вибраними для реалізації пріоритетами й поставленими стратегічними і тактичними цілями, то, відповідно, і будуть відрізнятися концепції їх економічного розвитку. Однак попередньо необхідно провести детальну діагностику місцевої громади: оцінити стан території та її наявний потенціал, проаналізувати можливості середовища й готовність ключових стейкхолдерів до активної діяльності та узгодженої поведінки у формуванні та використанні місцевих конкурентних переваг. Концепції місцевого розвитку будуть базуватись на конкретному підході або на їх комбінації, залежати від системного розуміння авторів їх розробки щодо шляхів та інструментів досягнення заданих стратегічних цілей, реалізації бачення майбутнього і місії громади. Особливу складність становить розроблення концепції економічного розвитку селищних і сільських ТГ, які становлять 72,2% усіх громад України. Це пов'язано з низкою особливостей сучасного розвитку сільських територій, зокрема: деградація сільської місцевості і погіршення демографічної ситуації, низька інвестиційна привабливість територій і їх велика залежність від центрів громад та доступності до районних центрів, низька якість соціальних і адміністративних послуг та ін.

Водночас громади за нинішніх умов практично виступають як ключові елементи і створили своєрідний «каркас» державної системи і національної економіки України, довкола якого тяжіють підприємницькі структури та інфраструктурні об'єкти і мережі. Вони відіграють важливу роль у підтримці місцевих ініціатив різного спрямування, створенні нових робочих місць, розвитку місцевого підприємництва, залучення можливостей зовнішніх і внутрішніх інвесторів та ін.

Потрібен комплексний підхід при розробленні стратегічних напрямів розвитку територіальних громад, а особливо при реалізації програм місцевого розвитку. Роль ОМС при цьому надзвичайно багатогранна: комунікуюча (між різними стейкхолдерами), організаційна (у забезпеченні дотримання принципів державно-приватного партнерства – ДПП), комплексного підходу (враховує перспективні територіальні, демографічні, економічні, соціальні, інвестиційні, інфраструктурні, екологічні й інші аспекти реалізації стратегічної програми розвитку громади), наглядова (у дотриманні строків спорудження об'єктів та реалізації просторових й планувальних характеристик на території громади) та ін. Особлива зв'язуюча роль ОМС пов'язана із забезпеченням ефективної взаємодії між різними зацікавленими сторонами: місцевою владою та бізнесом, зовнішніми

інвесторами й підрядними організаціями, місцевим активом та органами управління, оскільки ці стейкхолдери є важливими рушійними силами у справі реалізації стратегічних завдань місцевого економічного розвитку, а особливо у відновленні громад після визволення від окупантів. Вони відіграють ключову роль у формуванні політики місцевого економічного розвитку, розширенні підприємницької діяльності, активізації залучення інвестицій, удосконаленні інфраструктурного забезпечення та зміцнення соціальної стабільності у територіальних громадах (табл. 1).

Водночас при реалізації завдань щодо місцевого економічного розвитку територіальні громади зіткнуться з низкою складних, застарілих і недавніх, які накопичувалися уже в період реформування, комплексних проблем, а також потужних бар'єрів надзвичайно широкого діапазону: від політичних і макроекономічних до місцевих і мікроекономічних, від комплексно галузевих до вузького господарських. Одні проблеми вже мають тривалий період їх існування і здійснюють відчутний вплив на аграрну, і загалом, сільську економіку, другі – породжені новими економічними реаліями розвитку суспільства, треті – зумовлені відставанням суспільства й економіки, а особливо сільського сектора, від процесів глобалізації та локалізації. Із усієї сукупності сучасних проблем найбільш гальмуючу роль на місцевий економічний розвиток, на нашу думку, здійснюють низка наступних з них, які доречно проаналізувати і розкрити їхній вплив на прийняття до реалізації стратегічних планів та процеси відновлення громад й відбудови населених пунктів після деокупації території.

В особливо складних умовах функціонують територіальні громади у регіонах, де велися військові дії. Однак після звільнення вони розпочали і продовжують проводити практичну діяльність по відновленню громад та відбудові населених пунктів. Для тих ТГ, до яких окупація взагалі не доходила, основні завдання по підтримці їх функціонування, виконувалися з поправкою на військовий стан на території України та доповнилися додатковими завданнями по підтримці Збройних сил України. Зважаючи на нову ситуацію Правлінням Асоціації міст України було підготовлено Концепцію відновлення місцевого самоврядування України [12]. Метою Концепції є визначення стратегічного бачення відновленого на всій території України місцевого самоврядування, шляхів створення умов для забезпечення мешканців громад якісними й доступними послугами, можливостями для культурного росту та самореалізації громадян, економічного розвитку громад, що в комплексі забезпечить вихід з демографічної кризи, повернення людей до рідних домівок в унітарній незалежній Україні.

Таблиця 1 – Напрями активізації стратегічного економічного розвитку територіальних громад

Напрями економічного розвитку	Складові активізації місцевого економічного розвитку територіальних громад
1	2
Формування політики стратегічного розвитку місцевої економіки	<ul style="list-style-type: none"> – обґрунтувати місію, бачення майбутнього та розробити стратегію розвитку місцевої економіки в умовах воєнного стану та післявоєнного періоду. Конкурентоспроможність територіальних громад є похідною досягнутого рівня місцевого економічного розвитку і ефективного стратегічного планування його перспективного майбутнього – розкрити стимулююче бачення ключових напрямів розвитку місцевої економіки та введення в економічний обіг вільних ресурсів, факторів виробництва і зниження затрат – розкрити й оцінити місцеві ресурси (природні, трудові, інтелектуальні, фінансові, організаційні, ментальні) та наявний виробничий потенціал для формування «точок росту», активно проводити промоцію місцевої громади. Ефективне управління цим процесом забезпечується системним менеджментом (планування, організація, мотивація, контроль), ресурсами і трестороннім партнерством (влада, бізнес, громада) – розкрити потенціал ключових стейкхолдерів (місцевих і зовнішніх) щодо залучення та використання природних і трудових ресурсів, факторів синергії (діловий клімат, інфраструктура, готовність до співпраці й активних дій) та переваг місцевої громади – сформувані інституції економічного розвитку (кластер, центр об'єднання бізнесів, індустріальний парк, агенція відновлення громади), розробити програми і проекти з метою активізації аграрного і промислового та удосконалення соціального потенціалу, забезпечити їх мотивацію та спроможність пристосовуватися до викликів економіки, посилювати необхідність застосування інтегрованого підходу до місцевого розвитку – розробити різні програми і проекти з метою формування власного креативного підходу: перетворення слабких сторін місцевих громад у сильні сторони та можливості, подолання негативних тенденцій на сільських територіях економічного занепаду
Розширення підприємницької діяльності	<ul style="list-style-type: none"> – перетворити місцеві громади в «точки росту» за показниками зростання економічного потенціалу (підприємницької діяльності) в ключових галузях за рахунок залучення місцевих ресурсів і впровадження прогресивних факторів (знань, інновацій, інтелекту) – сприяти розвитку (виділяти земельні ділянки, надавати «дешеві» кредити, полегшені вимоги, знижені податки) і диверсифікувати бізнес (агробізнес – шляхом розширення малих форм підприємництва) та формувати кластери (ланцюжки доданої вартості) – створювати гнучкі агропродвиробництва (підприємства по вирощуванню продукції, зберіганню та переробці, реалізації готових продуктів на основі формування ланцюжків доданої вартості) й використовувати інноваційні засоби та інструменти: цифровізацію, знання, інтелект, соціальний капітал з метою підвищення якості та зниження витрат – розширювати постійну зайнятість в інфраструктурних позааграрних галузях, промисловому секторі та будівництві у сільських і селищних територіальних громадах на засадах міжсекторальної міграції робочої сили із первинного виробництва – розробляти проекти ревіталізації об'єктів (включають цінність для громади та забезпечують зростання економічної активності, мають містити соціально-екологічну компоненту: підвищувати рівність доступу членів громади до спільної послуги чи підвищувати рівень екологічної безпеки та здоров'я мешканців) і на виконання яких ЄС спеціально виділяє кошти. Поняття «ревіталізації» не тотожне терміну «капітальний ремонт». Це відновлення не лише технічне, а ще й соціальне, культурне та екологічне
Активізація залучення інвестицій	<ul style="list-style-type: none"> – залучати інвестиції в нові та наявні підприємства з високим потенціалом до зростання та формувати такі місцеві умови і фактори, які будуть цьому сприяти. Основою конкурентоспроможності територій (територіальних громад) є продуктивність праці, яка збільшує конкурентоспроможність економіки, а остання призводить до росту продуктивності праці внаслідок залучення нових інвестицій та інноваційних технологій – поліпшувати внутрішні умови та створювати фактори конкурентних переваг, які допоможуть залучити більш продуктивні інвестиції, розвинути бізнес, зберегти існуючі підприємства та стимулюватимуть підтримку діючих і створення нових робочих місць – підвищувати інвестиційну привабливість сільських територій на основі комбінації суперечливих факторів і тенденцій: спад економіки, вільна робоча сила, низькі податки, незадоволений попит споживачів, нерозвинута інфраструктура, низький рівень доходів, бідність, дешеві ресурси, соціальна і територіальна нерівність серед місцевого населення, надійні автомобільні шляхи до центрів виробництва й обслуговування та ін., щоб забезпечити локалізацію інвестицій у економічно вигідних сільських громадах – розробити інвестиційний паспорт (ІП) територіальної громади, в якому розмістити пакет інвестиційних пропозицій та об'єктів нерухомості (земельні ділянки, майнові комплекси, виробничі приміщення), що пропонуються інвесторам для освоєння

Закінчення таблиці 1

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> – розробити план заходів щодо залучення зовнішніх фінансових ресурсів (кошти публічно-приватних партнерств, приватні інвестиції, гранти донорських організацій, кошти структурних фондів, інвестиції для державних програм та державні субсидії, кошти державних капіталовкладень, позики, самооподаткування, тощо) – розмістити на веб-сайті громади та інвестиційному порталі району, представляти на іміджевих заходах інвестиційної тематики (форуми, виставки, бізнес-місії) інформацію про інвестиційні проекти та бізнес-можливості місцевої громади, запровадити співпрацю з Українським центром сприяння іноземному інвестуванню InvestUkraine та встановити систему комунікаційного зв'язку з потенційним інвестором – визначити секторальні можливості залучення інвестицій (сільське господарство, харчова промисловість, сфера послуг, народні промисли, альтернативна енергетика) та запровадити інноваційні моделі фінансування (створення ДПП, розроблення спільних із сусідніми громадами проектів, гранти, пошук зовнішніх інвесторів, самооподаткування)
Удосконалення інфраструктурного забезпечення	<ul style="list-style-type: none"> – розвивати технологічні, соціальні та просторові фактори стійкого функціонування населених пунктів (автошляхи і автотранспорт, житлово-комунальне господарство, інженерно-комунальну, енергетичну, соціальну, відпочинкову, комунікаційну, інформаційну інфраструктуру) і на цій основі забезпечувати сталий розвиток громад – удосконалювати й підвищувати ефективність функціонування систем медичного обслуговування населення та дошкільного виховання і шкільної освіти дітей і підлітків – активізувати місцеві факторні умови (інформація, творчість, знання, інтелект, ідеї) з метою найширшого залучення громадськості до вирішення проблем економічного розвитку громад та формувати групи осіб, зацікавлених в їх успішній діяльності – поліпшувати благоустрій населених пунктів громад, організувати полігони, проводити утилізацію побутових і тривале зберігання небезпечних, іонізуючих та твердих відходів
Зміцнення соціальної стабільності	<ul style="list-style-type: none"> – планувати сталий розвиток громад із дотриманням таких складових соціальної стабільності (стійкий стан соціальної системи): соціальне благополуччя (ефективне функціонування соціальної сфери, добробут і якість життя населення), рівний доступ місцевих мешканців до центрів надання публічних послуг, охорони здоров'я, чистоти довкілля, екологічної безпеки та захищеності – створити та підтримувати інституції, що сприятимуть використанню інтелектуального потенціалу, інноваційного інструментарію і постійній модернізації суспільних відносин – забезпечувати місцевий економічний розвиток на основі спільної діяльності бізнесу, місцевої влади та громадськості з метою зміцнення економічного потенціалу сільської місцевості та підвищення стандартів якості життя населення у територіальних громадах – розвивати партнерські стосунки місцевої влади із бізнесом (ДПП) та громадськістю, спонукати бізнес до соціальної, екологічної та етичної відповідальності, формувати модель сталого розвитку територіальних громад та забезпечити збалансування інтересів при вирішенні економічних, соціальних й природоохоронних завдань

Джерело: систематизовано, розширено та адаптовано авторами з [11, с. 11–32]

Зазначимо, що автори згаданої Концепції вважають, що увага повинна акцентуватися на визначенні для нинішнього періоду особливостей діяльності органів місцевого самоврядування, їх співпраці з органами державної влади, встановленні на рівні закону виключних підстав введення військових адміністрацій в особливих умовах, організації процедур відновлення повноважень осіб на виборних посадах та ін. Водночас для нинішніх гібридних умов буде логічним застосування асиметричного підходу щодо відбудови та відновлення громад, які в результаті ведення бойових дій знаходяться на територіях з різним режимом функціонування, зокрема:

- 1) тимчасово окупованих територіях;
- 2) територіях активних бойових дій;
- 3) деокупованих територіях;
- 4) опорних територіях;
- 5) тилових територіях.

В залежності від типу функціонування території формуватиметься диференційований підхід, який спиратиметься на різні напрями застосування зусиль для забезпечення різнопланових потреб та досягнення найбільшої синергії розвитку територій.

Необхідно зазначити, що агресія росії проти України фактично призвела до зміни системи управління територіями. Станом на 01.04.2024 в тимчасовій окупації перебувають території 147 територіальних громад, при цьому військові адміністрації запроваджені у 185 громадах, а вже 257 ТГ перебувають без сільського, селищного, міського голови. У цьому зв'язку в щорічному рейтингу демократії Economist Intelligence Unit (EIU) за 2023 рік Україна віднесена до групи країн з гібридним режимом управління. Водночас дотепер не завершена та деформована війною реформа з децентралізації, зруйновані

інфраструктура, виробництво та житло, а деокуповані території й масштабна міграція населення потребують системного підходу для вирішення існуючих проблем, визначення обов'язкових кроків і послідовності їх імплементації.

Зазначимо, що орієнтовно після агресії РФ 24.02.2022 проти України у різному статусі перебувають або перебували значна частина територіальних громад, зокрема: у зоні бойових дій – 310 громад (30.05.2024); у тимчасовій окупації – 147 громад (біля 2,8 тис. населених пунктів станом на 01.04.2024); було деокуповано 687 населених пунктів у 87 громадах (23.08.2023) – хоча не виключено, що тут може мати місце і певний подвійний облік унаслідок різного часу публікації інформації. Отже разом близько 550 громад, або 38% від усієї кількості ТГ, були різною мірою охоплені бойовими діями і тому зазнали різних руйнувань та пошкоджень. Ось чому, незважаючи на те, що на території частини громад і дотепер проводяться бойові дії, першочергова увага акцентується саме на звільнених територіях.

Водночас заслуговує на підвищену увагу наступний методичний підхід. Враховуючи загрозу з боку Росії та Білорусі [13], яка залишатиметься навіть після завершення військових дій, для планування відновлення та майбутнього розвитку регіонів виглядає доцільно **виділити три макрорегіони**: Східний (**фронтир**) – території/регіони вздовж кордону з РФ і РБ, де рівень загрози прямого військового вторгнення є найбільшим і де має розміщуватись досить значна кількість військових об'єктів стримування ворога; Центральний (**опора**) – території/регіони, що межують з територіями фронтіру, з помірним рівнем загрози військового вторгнення; Західний (**тил**) регіони в західній частині України, які знаходяться найближче до країн ЄС, де є мінімальна загроза прямого військового вторгнення з боку РФ/РБ.

З цією метою було розроблено та апробовано Методику і Програму комплексного відновлення території територіальної громади (ПКВ). Вона визначає основні просторові, містобудівні та соціально-економічні пріоритети політики відновлення і включає комплекс заходів для забезпечення відновлення території ТГ, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України або які є місцями концентрації соціально-економічних, інфраструктурних, екологічних чи інших кризових явищ. Завдяки ПКВ громади можуть отримати повну картину всіх наявних на території ресурсів і врахувати обставини, що виникли внаслідок повномасштабної збройної агресії в процесі відбудови. Зокрема, впровадити або переглянути підходи до відновлення та розвитку, більш раціонально підійти до питань просторового та стратегічного планування, балансу безпекових чинників і заходів інженерного захисту територій

з людиноцентричністю та соціальною справедливістю, розселенням і розміщенням робочих місць, сталою міською мобільністю, інклюзивністю, екологічністю, необхідністю збереження культурного розмаїття та національної пам'яті [1, с. 5].

ПКВ сьогодні не є обов'язковим документом для більшості ТГ. Практика свідчить, що громадам, території яких не мають значних пошкоджень і руйнувань або які не є місцями концентрації комплексних соціально-економічних, інфраструктурних, екологічних чи інших кризових явищ, Програму розробляти недоцільно. У разі пошкодження лише незначної частини об'єктів можна обмежитися програмою відновлення частини території або взагалі зосередитися на планах відновлення (пооб'єктовому відновленні) та документах стратегічного планування. Однак **громадам, які зазнали істотних руйнувань, збезлюднення чи потребують серйозного перепрофілювання, наприклад у зв'язку із закриттям чи релокацією значної частини бізнесу, необхідністю подолання наслідків екологічних чи інших катастроф або, навпаки, до яких перемістилося чимало населення чи підприємств, тобто де виникла потреба в розширенні можливостей інфраструктури, доцільно визначитися і взятися за розроблення ПКВ**. Згідно з Порядком № 713 [14, п. 14] проєкт плану відновлення та розвитку ТГ повинен узгоджуватися з ПКВ, якщо громада підпадає під один із критеріїв:

1) зруйновано та/або пошкоджено понад 15% житлового фонду ТГ та/або окремих населених пунктів;

2) чисельність населення змінилася порівняно із чисельністю станом на 01.01.2022 більше ніж на 25%;

3) рішення про розроблення ПКВ в установленому законодавством порядку. Це обов'язкова вимога для громад, території яких віднесені або можуть бути віднесені до функціонального типу **«територія відновлення»**.

Зазначимо, що до **територій відновлення** належать ТГ, які відповідають одному з критеріїв [14, п. 4]:

1) на території ТГ велися бойові дії;

2) територія ТГ або її частина була тимчасово окупована;

3) на території ТГ наявні руйнування об'єктів критичної та соціальної інфраструктури, об'єктів житлового фонду внаслідок ведення бойових дій та/або обстрілів;

4) на території ТГ відбувається різке зниження рівня соціально-економічного розвитку та значне переміщення населення до інших регіонів та/або іноземних держав з такими показниками:

– кількість осіб, що вибули з ТГ та зареєструвалися як внутрішньо переміщені особи, стано-

вить понад 10 відсотків загальної чисельності її населення станом на 01.01.2022;

– зменшення обсягу надходжень від сплати податків та зборів до загального фонду місцевого бюджету за попередній рік порівняно з 2021 р. (без урахування міжбюджетних трансфертів та податку на доходи фізичних осіб з грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержаних військовослужбовцями та особами рядового і начальницького складу, що сплачується податковими агентами до місцевих бюджетів) становить не менш як 30 відсотків.

У наведеній Методиці [1, с. 5], яка була апробована на основі реалізації пілотного проекту у громадах східної, центральної та південних областей, наголошується, що ПКВ сприятиме впровадженню таких сучасних підходів і практик розвитку регіонів, ТГ, населених пунктів і частин їхніх територій, як: людиноцентризм і соціальна справедливість; раціональне просторове планування; забезпечення балансу розселення та розміщення робочих місць; інклюзивність, енергоефективність, екологічність; стала міська мобільність; збереження культурного розмаїття та національної пам'яті та ін.

Отже запропонована Методика спрямована на проведення більш глибокого аналізу ситуації, яка склалася в ТГ після звільнення її території від окупантів, встановлення реальних обсягів пошкоджень і руйнувань стосовно галузей соціальної інфраструктури та виробничого потенціалу, екологічної оцінки громади та аналіз негативних впливів, що призвели до необхідності розроблення ПКВ. Для проведення аналізу можуть залучатись відомості з відповідних кадастрів і реєстрів, інформаційних систем, а також відповідні можливості спеціалізованих підприємств, організацій та установ. По результатах проведеного аналізу ситуації в громаді та її громадського обговорення розробляється перелік і зміст заходів для реалізації комплексного відновлення та розвитку ТГ. Таке планування здійснюється з визначенням пріоритетності заходів, урахуванням норм і нормативів просторового планування та землекористування, захисту навколишнього природного середовища та природних ресурсів, забезпечення населення закладами й послугами, що в них надаються, охорони культурної спадщини, розвитку транспорту та інженерної інфраструктури тощо. Особлива увага приділяється фінансово-економічному розрахунку і пропозиціям щодо джерел фінансування для забезпечення заходів комплексного відновлення території ТГ (її частини), а також плану реалізації ПКВ, який включає перелік та зміст заходів, їх відповідальних виконавців, строки та індикатори їх реалізації [15, п. 28].

Необхідно підкреслити, що протягом лютого-жовтня 2023 року Програма USAID «Децентралізація приносить кращі результати та ефектив-

ність» (DOBRE) разом з 18-ма партнерськими ТГ з Кіровоградської (Знам'янська та Помічнянська ТГ), Миколаївської (Баштанська, Вознесенська, Снігурівська ТГ), Харківської (Балаклійська, Малинівська, Мереф'янська, Старосалтівська, Роганська та Чугуївська ТГ) та Херсонської областей (Великоолександрівська, Нововоронцовська, Новорайська, Станіславська, Кочубеївська, Високопільська та Музиківська ТГ), у координації з обласними військовими адміністраціями цих регіонів і за сприяння Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України (Мінінфраструктури) склала програми комплексного відновлення територій цих ТГ і на основі проведеної роботи розробила цю Методику [1, с. 5]. А вже станом на початок березня до розробки ПКВ була долучена 151 ТГ, а станом на початок червня – вже 200 громад. Отже за п'ять місяців кількість територіальних громад, які склали ПКВ, зростає більш як увосьмьох, ще за три місяці – на третину (за вісім місяців чисельність громад збільшилася у 11 разів) [16]. Це можна пояснити, з одного боку, готовими кейсами щодо створення ПКВ, на які інші громади також можуть спиратися, а з іншого – отриманням міжнародного фінансування проєктів з відновлення тими громадами, які здійснили максимально якісне планування.

Оскільки у фокусі розробки ПКВ було якісне за багатьма параметрами планування відновлення територій громад, то цей документ, по-перше, може стати основою для створення містобудівної документації, яку з наступного року обов'язково матиме кожна ТГ, і, по-друге, допоможе їм отримати міжнародне фінансування – в межах Першого компоненту плану Ukraine Facility на потреби відбудови та відновлення передбачено один млрд євро. Ці кошти розподілятимуться відповідно до пріоритетів, визначених громадами в межах децентралізаційної реформи.

Водночас практичний досвід громад у розробці програм комплексного відновлення буде надзвичайно корисним іншим громадам, які все ще у процесі створення ПКВ або планують її створити. Зокрема виявилось кілька таких важливих факторів: по-перше, розробка нової містобудівної документації, а отже якраз якісна програма комплексного відновлення може лягти в її основу (згідно із законом з 1 січня 2025 р. таку документацію зобов'язана представити кожна українська територіальна громада); по-друге, – при створенні ПКВ місцева влада досить ґрунтовно проаналізувала стан фонду соціального житла, а висновки з цього аналізу знадобляться при реалізації положень нової житлової політики; по-третє, – при створенні ПКВ потрібно враховувати ще один надзвичайно важливий аспект – кількість зруйнованих і пошкоджених в результаті війни об'єктів, а дані про них потрібно вносити у Реєстр пошкодженого і зруй-

нованого майна, який у майбутньому стане основою для визначення розмірів репарацій від РФ.

Отже процес складання Програми комплексного відновлення території ТГ набув певної динаміки, але має перспективу швидко закінчитися унаслідок суттєвого зменшення контингенту громад, що постраждали під час збройної агресії проти України або які є місцями концентрації соціально-економічних, інфраструктурних, екологічних чи інших кризових явищ. Водночас чергова підвищена увага органів місцевого самоврядування до означеної Методики [1] може бути відмічена за умови, що громади, які перебувають у Східному макрорегіоні (фронтір) та у різному статусі (у зоні бойових дій 310 громад, у тимчасовій окупації 147 громад), втратять його, тобто будуть звільнені від окупантів. Це значно розширить контингент потенційних учасників використання Методики, що будуть зацікавлені в складанні ПКВ і потребуватимуть бюджетного чи іноземного фінансування.

До закінчення поточного року залишилося більше 3 кварталів і цей час повинен бути використаний надзвичайно ефективно з тим, щоб реалізувати заплановане.

Висновки. Місцевий економічний розвиток (МЕР) охоплює спільну діяльність місцевої влади, місцевого бізнесу та місцевої громадськості з метою відродження і формування сучасного високорозвинутого потенціалу (виробничого, соціального, інфраструктурного) територіальної громади для покращення її соціально-економічного, екологічного й демографічного стану і умов функціо-

нування, підвищення рівня зайнятості економічно активного населення та стандартів якості повсякденного життя членів громади та ін.

У реалізації стратегії місцевого економічного розвитку ТГ за нинішніх умов ключову роль відіграють наступні складові: прогресивні зміни у суспільному виробництві та якісне удосконалення соціальної сфери, реалізація нових ідей і сучасних інновацій у впроваджуваних технологіях, поліпшення інституціонального середовища функціонування та розбудова інституцій економічного і соціального розвитку громад тощо. Але особливу складність становить проблема розроблення та реалізації концепцій місцевого економічного розвитку в селищних і сільських ТГ (понад 72% громад України). Це обумовлено особливостями нинішнього розвитку сільських територій: деградація сільської місцевості, погіршення демографічної ситуації, звуження сфери прикладання праці для сільського населення, зростання чисельності безробітних, бідність сільських жителів, активні міграційні процеси, низька інвестиційна привабливість і велика залежність від центрів громад та доступності до районних центрів, низька якість соціальних і адміністративних послуг та ін. Загалом у законодавстві України дотепер не сформовано комплексу нормативно-правових інструментів та заходів для практичної реалізації щодо сільських територій, як унікального об'єкту управління на державному, регіональному й місцевому рівнях, а також не спромоглися забезпечити конкретність, послідовність, передбачуваність і дієвість державної політики у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Методика розроблення програми комплексного відновлення території територіальної громади. 116 с. URL: https://decentralization.ua/uploads/library/file/895/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%9F%D0%9A%D0%92.pdf
2. Безверхнюк Т.М., Азарова І.Б. Проблемні питання планування відновлення територіальних громад і регіонів у контексті євроінтеграції України і викликів воєнного стану. *Вісник ХНТУ. Публічне управління та адміністрування*. 2024. № 2. С. 273–279.
3. Євсюкова О.В. Відновлення та розвиток територіальних громад в Україні: проблематика та процесуальна специфіка. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*. 2023. № 4 (82). С. 110–118.
4. Павлов О.І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління: монографія. Одеса : Астропринт, 2009. 360 с.
5. Перезовова І.В., Поленкова М.В. Сталий розвиток сільських територій: сучасний стан проблеми. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Випуск 59-1. С. 68–75.
6. Ткачук А.Ф., Третяк Ю.І. Про відновлення та регіональний розвиток після війни. URL: <https://www.csi.org.ua/news/pro-vidnovlennya-taregionalnyj-rozvytok-pislya-vijny/> (дата звернення: 09.01.2025).
7. Усюк Т.В., Фаріон Л.В. Методичні підходи до оцінки ефективності розвитку сільських територій за умов сталості. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 64–70.
8. Фурман І.В., Дмитрик О.В. Формування стратегічних напрямів розвитку сільських територій. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2022. Випуск 13. С. 46–53.
9. Фаріон Л.В. Алгоритм формування стратегії сталого розвитку сільських територій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2015. Вип. 15. Ч. 3. С. 63–66.
10. Фурман І.В., Камінний Д.В. Особливості розвитку територіальних громад в умовах воєнного стану. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. Випуск 9(09). С. 119–126.
11. Планування розвитку територіальних громад. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування / Васильченко Г., Парасюк І., Єременко Н. Асоціація міст України. Київ : ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 256 с.

12. Концепція відновлення місцевого самоврядування України. Схвалено рішенням Правління АМУ від 01.04.2024 протокол № 7. 10 с. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/konceptsiya_vidnovlennya_ms_final.pdf. (дата звернення: 09.01.2025).
13. Ткачук А., Третяк Ю. Про відновлення та регіональний розвиток після війни. URL: <https://www.csi.org.ua/news/pro-vidnovlennya-taregionalnyj-rozvytok-pislya-vijny/> (дата звернення: 09.01.2025).
14. Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 18.07.2023 № 713. *Офіційний вісник України*. 2023. № 72.
15. Порядок розроблення, проведення громадського обговорення, погодження програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) та внесення змін до них. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14.10.2022 № 1159. *Офіційний вісник України*. 2022. № 83.
16. Кількість громад, які почали розробляти програми комплексного відновлення, зросла на третину. Це допоможе їм отримати міжнародне фінансування. URL: <https://sluga-narodu.com/kilkist-hromad-iaki-pochaly-rozrobliaty-prohramy-kompleksnoho-vidnovlennia-zrosla-na-tretynu-tse-dopomozhe-im-otrymaty-mizhnarodne-finansuvannia/> (дата звернення: 09.01.2025).

References:

1. Metodyka rozroblennia prohramy kompleksnoho vidnovlennia terytorii terytorialnoi hromady [Methodology for developing a program for comprehensive restoration of the territory of a territorial community]. Available at: https://decentralization.ua/uploads/library/file/895/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%9F%D0%9A%D0%92.pdf (in Ukrainian)
2. Bezverkhnyuk T. M., Azarova I. B. (2024) Problemni pytannia planuvannia vidnovlennia terytorialnykh hromad i rehioniv u konteksti yevrointehratsii Ukrainy i vykykiv voiennoho stanu [Problematic issues of planning the restoration of territorial communities and regions in the context of Ukraine's European integration and the challenges of martial law]. *Visnyk KhNTU. Publichne upravlinnia ta administruvannia – Bulletin of KhNTU. Public management and administration*, vol. 2, pp. 273–279. (in Ukrainian)
3. Yevsyukova O. V. (2023) Vidnovlennia ta rozvytok terytorialnykh hromad v Ukraini: problematyka ta protsesualna spetsyfika [Restoration and development of territorial communities in Ukraine: issues and procedural specifics]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Publichne upravlinnia i administruvannia – State and regions. Series: Public Management and Administration*, vol. 4 (82), pp. 110–118. (in Ukrainian)
4. Pavlov O. I. (2009). Silski terytorii Ukrainy: istorychna transformatsiia paradyhmy upravlinnia: monohrafiia [Rural Territories of Ukraine: Historical Transformation of the Management Paradigm: Monograph]. Odesa: Astroprint. (in Ukrainian)
5. Perevozova I. V., Polenkova M. V. (2020). Stalyi rozvytok silskykh terytorii: suchasnyi stan problemy [Sustainable Development of Rural Territories: Current State of the Problem]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, issue 59-1, pp. 68–75. (in Ukrainian)
6. Tkachuk A. F., Tretyak Y. I. Pro vidnovlennia ta rehionalnyi rozvytok pislia viiny [On Restoration and Regional Development after the War]. Available at: <https://www.csi.org.ua/news/pro-vidnovlennya-taregionalnyj-rozvytok-pislya-vijny/> (in Ukrainian)
7. Usyuk T. V., Farion L. V. (2018). Metodychni pidkhody do otsinky efektyvnosti rozvytku silskykh terytorii za umov stalosti [Methodological approaches to assessing the effectiveness of rural development under conditions of sustainability]. *Ekonomika APK – Economics of the Agricultural Industry*, vol. 2. pp. 64–70. (in Ukrainian)
8. Furman I. V., Dmytryk O. V. (2022). Formuvannia stratehichnykh napriamiv rozvytku silskykh terytorii [Formation of strategic directions for the development of rural areas]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Serii: Ekonomika – Tavria Scientific Bulletin. Series: Economics*, issue 13, pp. 46–53. (in Ukrainian)
9. Farion L. V. (2015). Alhorytm formuvannia stratehii staloho rozvytku silskykh terytorii [Algorithm for the formation of a strategy for the sustainable development of rural areas]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of the Kherson State University. Series: Economic Sciences*, issue 15, part 3, pp. 63–66. (in Ukrainian)
10. Furman I. V., Kaminny D. V. (2023). Osoblyvosti rozvytku terytorialnykh hromad v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of the development of territorial communities under martial law]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka – Digital Economy and Economic Security*, issue 9(09), pp. 119–126. (in Ukrainian)
11. Vasylychenko G., Parasyuk I., Yeremenko N. (2015). Planuvannia rozvytku terytorialnykh hromad. Navchalnyi posibnyk dlia posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia [Planning for the development of territorial communities. A manual for local government officials]. Association of Cities of Ukraine. Kyiv : TOV «PIDPRYIEMSTVO «VI EN EI». (in Ukrainian)
12. Kontseptsii vidnovlennia mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy [Concept of restoration of local self-government of Ukraine]. Approved by the decision of the Board of the AMU dated 01.04.2024, protocol no. 7. 10 p. Available at: https://auc.org.ua/sites/default/files/konceptsiya_vidnovlennya_ms_final.pdf. (in Ukrainian)
13. Tkachuk A., Tretyak Yu. Pro vidnovlennia ta rehionalnyi rozvytok pislia viiny [On restoration and regional development after the war]. Available at: <https://www.csi.org.ua/news/pro-vidnovlennya-taregionalnyj-rozvytok-pislya-vijny/> (in Ukrainian)
14. Pro zatverdzhennia poriadkiv z pytan vidnovlennia ta rozvytku rehioniv i terytorialnykh hromad [On approval of procedures for the restoration and development of regions and territorial communities]. Approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 18.07.2023 No. 713. (2023) *Official Gazette of Ukraine*, vol. 72. (in Ukrainian)

15. Poriadok rozroblennia, provedennia hromadskoho obhovorennia, pohodzhennia prohram kompleksnoho vidnovlennia oblasti, terytorii terytorialnoi hromady (ii chastyny) ta vnesennia zmin do nykh [Procedure for the development, holding of public discussions, approval of programs for the comprehensive restoration of the region, the territory of a territorial community (its part) and making amendments to them]. Approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 14.10.2022 No. 1159. (2022) *Official Gazette of Ukraine*, vol. 83. (in Ukrainian)

16. Kilkist hromad, yaki pochaly rozroblaty prohramy kompleksnoho vidnovlennia, zrosla na tretynu. Tse dopomozhe yim otrymaty mizhnarodne finansuvannia [The number of communities that have begun to develop comprehensive recovery programs has increased by a third. This will help them receive international funding] Available at: <https://sluga-narodu.com/kilkist-hromad-iaki-pochaly-rozroblaty-prohramy-kompleksnoho-vidnovlennia-zrosla-na-tretynu-tse-dopomozhe-im-otrymaty-mizhnarodne-finansuvannia/> (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 14.02.2025